
Podmět v moderní
japonštině

Jiří Matela

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#466

#466

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

総主語

主語 題目

主語格

が

主格

Podmět v moderní japonštině

Jiří Matela

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#466

BRNO 2017

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Matela, Jiří

Podmět v moderní japonštině / Jiří Matela. – Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017.
– 282 stran. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty
Masarykovy univerzity, ISSN 1211-3034 ; 466)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8671-5

811.521 * 81'367.332.6 * (048.8)

- japonština

- podmět (lingvistika)

- monografie

811.1/.8 - Různé jazyky [11]

Recenzovali: prof. Zdeňka Švarcová, Dr. (Univerzita Palackého v Olomouci)

Mgr. Petra Kanasugi, Ph.D. (Univerzita Karlova)

© 2017 Jiří Matela

© 2017 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8671-5

ISBN 978-80-210-8672-2 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8672-2017>

Obsah

PŘEDMLUVA	9
1 ÚVODEM	13
1.1 Ediční a transkripční poznámka	16
2 PODMĚT V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ	18
2.1 Antická filozofie	18
2.2 Pánini a indická gramatika	20
2.3 Arabská gramatika	21
2.4 Vývoj konceptu PODMĚT v post-antickém evropském prostředí ..	22
2.5 Pojetí konceptu PODMĚT v současné jazykovědě	26
2.5.1 PODMĚT v rámci víceúrovňové analýzy věty	27
2.5.2 PODMĚT z hlediska lingvistické typologie	30
3 PŘÍSTUPY K PODMĚTU V JAPONSKÉM LINGVISTICKÉM PROSTŘEDÍ	35
3.1 Nástin japonského jazykovědného prostředí	36
3.2 Úvahy o PODMĚTU v rámci <i>kokugogaku</i>	41
3.2.1 Fumihiko Ócuki 大槻文彦 a Školní gramatika <small>gakkóbunpó</small> 学校文法 ..	41
3.2.2 Motoki Tokieda 時枝誠記	44
3.2.3 Minoru Watanabe 渡辺実	47
3.2.4 Seidži Koike 小池清治	50
3.3 Teorie o potřebnosti PODMĚTU	53
3.3.1 Generativisticky orientované teorie	53
3.3.2 Jošio Nitta 仁田義雄	58
3.3.3 Jošiaki Kawabata 川端善明	61
3.3.4 Keisuke Onoe 尾上圭介	62
3.4 Teorie o nepotřebnosti PODMĚTU	65
3.4.1 Akira Mikami 三上章	66
3.4.2 Takehiro Kanaja 金谷武洋	69

3.4.3 Jasutoši Jukawa 湯川恭敏	73
3.4.4 Hiroši Cukimoto 月本洋	75
3.5 Shrnutí kapitoly	78
4 NÁSTIN POJETÍ JAZYKA A ZÁKLADNÍCH LINGVISTICKÝCH KATEGORIÍ	
KATEGORIÍ	81
4.1 Východiska a závazky lingvistického zkoumání	81
4.2 Přístupy k jazykovému významu	84
4.3 Pojetí <i>PODMĚTU</i> jako jazykové kategorie	87
4.4 Pojetí <i>VĚTY</i> jako kategorie japonského jazyka	90
4.5 Klasifikace slovních druhů v japonštině	94
4.6 Status konstrukcí v analýze japonského <i>PODMĚTU</i>	100
4.7 Shrnutí kapitoly	102
5 KONSTRUKCE S PARTIKULÍ <i>GA</i>	104
5.1 Konstrukce [NP <i>ga</i>] jako vyjádření pádu	107
5.1.1 Nominativ v tranzitivních konstrukcích	111
5.1.2 Nominativ v ditranzitivních konstrukcích	116
5.1.3 Nominativ v netranzitivních slovesných konstrukcích	122
5.2 Nominativ v adjektivních konstrukcích	130
5.2.1 Nominativ v adjektivních konstrukcích subjektivního konstruování	133
5.2.2 Nominativ v adjektivních konstrukcích objektivního konstruování	138
5.2.3 Nominativ v konstrukcích s adjektivním gramémem	141
5.3 Konstrukce [NP <i>ga</i> NP COP]	146
5.4 Záměna partikulí <i>ga</i> a <i>no</i> ve vztazných konstrukcích	150
5.5 Konstrukce s dvojím nominativem	154
5.6 Obecná struktura obsahového plánu konstrukce [NP <i>ga</i>]	161
5.7 Otázka elipsy pádové partikule <i>ga</i>	165
6 KONSTRUKCE S PARTIKULÍ <i>WA</i>	172
6.1 Základní přehled konstrukcí s partikulí <i>wa</i>	174
6.2 Shrnutí dosavadních přístupů k funkci partikule <i>wa</i>	177

6.3 Pojetí TÉMATU jako prvku informační struktury	181
6.4 Konstrukce [NP <i>wa</i>]	185
6.4.1 Konstrukce [NP <i>wa</i> NP]	185
6.4.2 Konstrukce [NP <i>wa</i> NP COP]	192
6.4.3 Konstrukce [NP <i>wa</i> NP <i>ga</i> PRED]	200
6.4.4 Konstrukce [NP <i>wa</i> PRED]	203
6.5 Partikule <i>wa</i> v predikativních konstrukcích	212
6.6 Obecná struktura obsahového plánu konstrukce [NP <i>wa</i>]	220
7 ZÁVĚREM	228
POZNÁMKY K JEDNOTLIVÝM KAPITOLÁM	234
1 Úvodem	234
2 Podmět v historické perspektivě	234
3 Přístupy k podmětu v japonském lingvistickém prostředí	236
4 Nástin pojetí jazyka a základních lingvistických kategorií	240
5 Konstrukce s partikulí <i>ga</i>	243
6 Konstrukce s partikulí <i>wa</i>	248
7 Závěrem	252
SUMMARY	253
LITERATURA	255
Seznam obrázků	265
Seznam použitých zkratk	265
JMENNÝ REJSTŘÍK	267
VĚCNÝ REJSTŘÍK	270
SEZNAM PŘÍKLADŮ Z KORPUSU BCCWJ (BALANCED CORPUS OF CONTEMPORARY WRITTEN JAPANESE)	279

A tak, v japonštině, hojnost funkčních přípon a spletnost částic předpokládá, že SUBJEKT postupuje výpovědi skrze jistá opatření, repetice, zpoždování a naléhavosti, jejichž konečný objem (již nelze hovořit o pouhé sekvenci slov) činí právě ze SUBJEKTU jednu velkou prázdnou skořápku slov, a nikoliv ono plné jádro, které má řídit naše věty, z vnějšku a z výšky. To, co se nám pak jeví jako přemíra subjektivity (říká se, že japonština vyjadřuje dojmy, ne skutečnosti), je mnohem spíše způsob, jakým v rozkouskovaném, zprohýbaném a rozdrobeném jazyce SUBJEKT rozředit, nechat vykroáčet, až zcela do prázdna.

Roland Barthes, L'Empire des signes (Říše znaků), 1970

PŘEDMLUVA

Text knihy, kterou držíte v ruce, vychází z disertační práce *Pojetí podmětu v moderní japonštině*, jež byla obhájena na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně v květnu 2016 a již jsem završil své doktorské studium oboru Obecná jazykověda tamtéž. Tato kniha je však něčím víc, než jen shrnutím výsledků mého doktorského bádání – je současně reflexí a svědectvím o cestě, na kterou jsem se vydal již v roce 2008. Tehdy jsem, jako student programu japonského Ministerstva vzdělávání, kultury, sportu, vědy a technologií na Ucuonomijské univerzitě v prefektuře Točigi, horečně hledal téma, do něž bych se mohl ponořit a postavit na něm plánované doktorské studium jazykovědy. K problematice japonského podmětu mne do značné míry nasměroval profesor Karel Fiala, působící na Prefekturní univerzitě ve Fukui, když na jeden z mých prvních dotazů stran japonské lingvistiky odpověděl slovy: „K japonštině neexistuje dosud opravdu spolehlivá obecná, jednotná, hluboce teoreticky propracovaná a všeobecně uznávaná teorie podmětu, a proto by všechny úvahy o podmětu měly začínat touto skutečností.“ Problém, který si většina Evropanů studujících japonský jazyk spojuje s osvojováním správného užívání partikulí *wa* a *ga*, se pro mne stal předmětem objevování nových a nových pohledů, zákoutí a souvislostí japonského jazyka a lidského jazyka vůbec – mnohá poznání přitom svými důsledky dalece přesáhla oblast zmíněných dvou partikulí.

Tato kniha je tak současně svědectvím o vstřebávání poznatků, o tříbení myšlenek a postojů, a především o zrání mladého jazykovědce, který poznává, jak nesamozřejmě jsou mnohé lingvistické kategorie tváří v tvář rozmanitosti skutečného jazykového života. Odráží dlouhé hodiny, dny a týdny, jež jsem strávil pročitáním odborných knih, článků a esejů v japonštině, angličtině a češtině. Naznačuje zvědavost, s níž jsem se pustil do poznávání jazykovědy v tradici pražského funkčního strukturalismu, zanícení, s nímž jsem se pustil do poznávání rozličných směrů tzv. kognitivní lingvistiky, a doufám, že naznačuje také upřímnost, s níž se pokouším oba výše zmíněné lingvistické přístupy smířit a sblížit. Jedním z nejdůležitějších poznání, s nimiž jsem z doktorského studia obecné jazykovědy odcházel, bylo to, že lingvistické kategorie a pojmy, jimiž jazyky popisujeme – včetně pojmu *PODMĚT* –, zde nejsou přítomny, čekajíce, až budou objeveny, nýbrž jsou zaváděny lingvisty za účelem popisu a výkladu jazykových jevů, jež jsou součástí naší každodenní žité zkušenosti. Jejich zavádění by pak mělo být opatrné, uvážlivé a rozumné. O takový přístup jsem se také pokusil v knize, kterou máte před sebou.

Tato kniha je tedy reflexí mé cesty po stopách japonského podmětu. Na této cestě jsem však nikdy nebyl zcela sám a cítím potřebu upřímně poděkovat všem, kdo mi při práci na textu této knihy i při studiu jazykovědy byli nápomocni radou, vedením, byli mi oporou i inspirací. Děkuji profesoru Karlu Fialovi a profesorce Zdence Švarcové za četné písemné i osobní konzultace stran japonské lingvistiky. Děkuji všem svým japonským učitelům a profesorům, kteří mi pomáhali a stále pomáhají pronikat do tajů japonského jazyka a jazykovědy. Děkuji také všem svým kolegům za všechny příjemné a plodně strávené chvíle během celého mého studia, za četné inspirativní diskuse a podněty, které mi pomáhaly tříbit názory na jazyk a jazykovědu. Zvláštní dík patří mému školiteli, doc. RNDr. Tomáši Hoskovcovi, CSc., za dlouholeté vedení nejen na cestách lingvistických, za vstřícnost a přátelství, za bezmeznou trpělivost s mojí nezřídkavou tvrdohlavostí i za vše ostatní. Své rodině, přátelům a blízkým děkuji za veškerou podporu, které se mi dostávalo a dostává a díky níž jsem tím, kým jsem.

Ve Veselí nad Moravou, 1. ledna 2017

J. Matela

Tuto knihu věnuji profesorům Karlu Fialovi a Jošihiko Ikegamimu.

1 ÚVODEM

Popis přirozeného jazyka lze považovat za základní cíl lingvistiky jako vědní disciplíny, a to bez ohledu na specifika konkrétních teoreticko-metodologických rámců. Při konstruování popisu struktury a fungování jazyka lingvisté zavádějí různé kategorie, jež mají umožnit generalizaci a klasifikaci rozličných řečových jevů. Mnohé z těchto kategorií jsou poté využívány nejen při sestavování deskriptivních gramatik jednotlivých jazyků, ale mimo jiné také při typologických klasifikacích jazyků světa. Pomineme-li, že za jednu ze základních kategorií tohoto typu – ve smyslu intelektuálního konstruktu – lze označit i samotný jazyk, patří ke klíčovým lingvistickým kategoriím **PODMĚT**. Jakkoliv se podmět může jevit jako kategorie či koncept v jazyce elementární, jedná se o koncept dlouhodobě problematický, především co se týče jeho aplikovatelnosti na popis jazyků určitého typu. Mezi takovéto jazyky patří i moderní japonština, a právě otázka podmětu v moderní japonštině je hlavním předmětem této monografie.

Volba problému podmětu v moderní japonštině pro tuto studii má dvě základní motivace. Tou první je existence širokého spektra diskusí v japonském lingvistickém prostředí, jež řeší otázku přítomnosti a povahy podmětu v japonštině. Tento diskurs, jenž bývá označován pojmem *šugo-ron* – teorie podmětu, je ve své podstatě polarizován na teorie, jež existenci podmětu v japonštině popírají, a na teorie, jež jeho existenci uznávají. Důvody těchto rozporů lze spatřovat jednak „intra-lingvistické“ (především

pak charakter japonského jazykového materiálu), jednak „extra-lingvistické“ (sem lze zařadit faktory metodologické, ideologické aj.). Jednoznačné, uspokojivé a obecně přijímané řešení výše zmíněných disputací v současnosti stále chybí.

Druhým motivem pro volbu tématu této studie je skutečnost, že právě podmět je kategorií, která hraje v mnoha ohledech klíčovou roli při typologické klasifikaci jazyků, včetně japonštiny. Podmět jako větněčlenská kategorie představuje jeden ze základních prvků v syntakticky orientované klasifikaci jazyků, přinejmenším počínaje klasickou studií Josepha Greenberga z roku 1966. Greenberg pokládá konstrukce obsahující podmět a přísudek za jazykové univerzálie a z této pozice při klasifikaci jazyků podle bezpříznakového slovosledu následně vychází mnoho dalších autorů.¹ Je zřejmé, že pro úspěšnou aplikaci tohoto druhu klasifikace je zapotřebí v první řadě solidní teorie vymezených kategorií (tedy též kategorie PODMĚT). V neposlední řadě se zdá, že podmět v určitém ohledu souvisí nejen s tranzitivitou, pasivizací či kauzativitou, ale i s celou řadou dalších jevů, jež přesahují úzký rámec syntaxe a většinou bývají objektem textových analýz, stylistiky či lingvistické antropologie.²

Struktura textu této monografie je následující: Kapitola druhá, která následuje po tomto úvodu, představí vývoj konceptu PODMĚT v historické perspektivě, od filozofických teorií antiky přes zavedení konceptu SUBJEKT do jazykovědných bádání až po moderní syntaktické a typologické přístupy k podmětu. Kapitola třetí pak stručně představí různorodost teorií podmětu v japonském lingvistickém prostředí. Důraz klademe především na teorie, jež popírají existenci podmětu, tedy tzv. *šugo haiši-ron* – teorie zrušení podmětu. Dotyčná kapitola přitom představí nejen teorie z obou stran disputačního spektra, ale bude také ilustrovat různost přístupů v japonském lingvistickém prostředí. Kapitoly dvě a tři mají za cíl vytvořit pozadí pro naši vlastní analýzu, která bude provedena v kapitolách následujících.

Jelikož za jeden ze zdrojů problematičnosti podmětu v japonštině pokládáme určitá teoreticko-metodologická východiska, jako součást navrhovaného přístupu nejprve představíme obecně lingvistická východiska, aplikovaná následně v naší analýze. Těmto východiskům se věnuje kapitola

čtvrtá, jejímž cílem je především vymezit větu jako konstrukt, v jehož rámci se podmět nejčastěji rozebírá.

Otázka podmětu v japonštině bývá ve většině případů diskutována v souvislosti s funkcemi partikulí *wa* a *ga*. Přestože pouze popisem funkcí těchto dvou morfémů nelze otázku podmětu beze zbytku zodpovědět, volí i naše analýza zmíněné partikule za výchozí bod. Kapitola pátá představí funkce partikule *ga*. Ta je v literatuře nejčastěji klasifikována jako označení nominativního pádu, proto i zde hlavní pozornost věnujeme otázce pádů a pádové povahy zmíněné partikule. Následující šestá kapitola představí funkce partikule *wa*, v literatuře nejčastěji spojované s konceptem TÉMA, kapitola tedy bude obsahovat mj. obecně jazykovědný přístup k tomuto konceptu. V obou kapitolách, páté i šesté, vycházíme z užití daných partikulí v konkrétních konstrukcích. Závěrečná sedmá kapitola bude shrnutím celé práce a nástinem východisek pro další možné analýzy moderní japonštiny ve vztahu k podmětu.

Metodologie analýzy v této studii vychází z prototypového pojetí kategorií, které je jedním z výchozích postojů moderní kognitivní lingvistiky. Vztah prototypového centra určité kategorie k její méně prototypické periférii pokládáme za stupňovitou reprezentaci příznakovosti – čím více je člen vzdálen centrálnímu prototypu dané kategorie, tím příznakovější hodnotou disponuje. Pro posuzování příznakovosti určité konstrukce je zde využita metoda diferenčního vyšetřování, tedy porovnávání dané konstrukce s konstrukcemi jinými, pokud možno minimálně formálně odlišnými.³ Konstrukci pokládáme za symbolickou jednotku (v kognitivně lingvistickém pojetí), respektive za jednotku znakovou (v pojetí funkčně strukturálním), tedy jako jednotu výrazového a obsahového plánu, bez ohledu na odlišnosti, které v tomto pojetí mezi kognitivní lingvistikou a evropským strukturalismem existují.⁴ Stejně jako jiné práce, i tato studie zastává pozici uznání solidarity plánů výrazového a obsahového. Odlišnost výrazu tedy s sebou nutně nese odlišnost v obsahu určité konstrukce.⁵ To vede k primárnímu potlačení synonymie. Snaha o generalizaci funkcí vybraných výrazů v různých konstrukcích pak má za důsledek primární odmítnutí homonymie funkčních výrazových prostředků ve prospěch hledání obecnějšího

obsahového schématu.⁶ Další metodologická východiska budou představena v kapitole čtyři. Primárním objektem analýzy je moderní japonština. Kromě jejího synchronního popisu však v určitých bodech saháme také k jejím starším vývojovým fázím, především za účelem ilustrace proměn funkcí některých výrazových prostředků a jejich motivací.

Cílem této monografie je kromě zhodnocení dosavadních přístupů k otázce podmětu v moderní japonštině především představit syntetický aparát, jenž má ambice integrovat pojetí podmětu (či „podmětovosti“) japonštiny jak pro potřeby gramatického popisu, tak také pro potřeby typologické či didaktické (tj. pro oblast výuky japonštiny jako cizího jazyka).

1.1 Ediční a transkripční poznámka

Jednotná a obecně přijímaná transkripční norma pro přepis japonských výrazů do češtiny je stále do značné míry předmětem akademických diskusí. V této knize je užito české transkripční normy tak, jak ji specifikují Barešová a Dytrtová (2014). V příkladech převzatých z korpusu či literatury ponecháváme uvozovky, vyskytují-li se ve zdrojovém materiálu tzv. *kagikakko*. Pro přepis případných čínských příkladů v poznámce 71 na straně 247 je použito mezinárodní transkripce *pinyin*. Korejská jména z japonských zdrojů uvádíme v mezinárodně standardní revidované transkripci z roku 2000. Česká norma transkripce japonštiny neřeší principiální spojování či dělení morfémů, a proto volíme spojovník tam, kde to dle vlastního soudu pokládáme za vhodné. Japonská i čínská osobní jména jsou uváděna v pořadí běžném v českém prostředí, tj. osobní jméno před příjmením. Při uvádění jmen autorů a bibliografických údajů anglicky psané literatury jsou tyto ponechány v původní formě zápisu. Pro zachování maximální explicitnosti původního tvaru jména při zapojení do českého textu skloňujeme pouze příjmení. Osobní jména nejsou přechylována. Citace a příklady z japonštiny a čínštiny jsou doplněny překladem do češtiny (příklady pak též anotovány). Není-li uvedeno jinak, jsou překlady naše vlastní, včetně překladů z evropských jazyků. Japonská terminologie

je primárně při prvním výskytu zapsána v japonštině s doplněním čtení v české transkripci.

Jelikož hlavním objektem analýzy v této knize je jazyková konceptualizace a vztah funkce a formy, pokládáme za patřičné zmínit také jistá grafická ustanovení, která jsou doplněna seznamem použitých zkratek. Jazykovou formu (tedy fonologickou rovinu výrazu) zapisujeme kurzívou. Obsah (tedy sémantickou rovinu výrazu) zde pojíme s konceptem, respektive konceptualizací, a v tradici kognitivní lingvistiky zapisujeme kapitálkami. Pro zápis struktury konstrukcí dle Langackerovy kognitivní gramatiky užíváme hranatých závorek a lomítka, oddělujícího výrazový a obsahový plán konstrukce. Příklady jsou čerpány především z citované literatury, dále potom z korpusu japonského Národního institutu pro výzkum japonského jazyka (*Kokuricu kokugo kenkjúdžo*) *Balanced Corpus of Contemporary Written Japanese* (BCCWJ). Jedná se o vyvážený korpus současné psané japonštiny, který je přístupný online skrze nástroje *Šónagon*, *Čúnagon* a NINJAL-LWP.⁷

2 PODMĚT V HISTORICKÉ PERSPEKTIVĚ

PODMĚT patří k důležitým pojmům moderní západní lingvistiky, především pak v oblasti syntaktických analýz. Jeho přítomnost v teoriích, jež se jazykem zabývají, má však ve srovnání s relativně mladou jazykovědou – coby moderní vědní disciplínou – mnohem delší historii. Původ tohoto konceptu je pak spíše než v teoriích zabývajících se v úzkém slova smyslu jazykem nutno hledat v oblastech jiných. Japonská lingvistika se s PODMĚTEM seznamuje skrze západní gramatiky teprve na přelomu předmoderního a moderního období,¹ tedy v době, kdy má již PODMĚT za sebou téměř dvě a půl tisíciletí historické existence.

V této kapitole si klademe za cíl přiblížit koncept PODMĚT v historickém vývoji, jehož výsledkem je jeho současné chápání jako prvku větné struktury. Pro ilustraci různorodosti, která je mnohdy důsledkem specifík jazyků, jež jsou objektem popisu, a také pro ilustraci jisté nesamozřejmosti potřeby tohoto konceptu, zmíníme kromě evropského vývoje též stručně perspektivu indickou a arabskou.

2.1 Antická filozofie

Nejstarší výskyt konceptu podobného PODMĚTU je nutno hledat nikoliv v textech, jež se zabývají jazykem, nýbrž v textech filozofických. Řecký fi-

lozof Aristotelés (384–322 př. n. l.) v rámci své logiky spatřoval nutnost vymezení pojmů *onoma* a *rhéma* pro uchopení věty, totiž soudu (*logos*).² Na samém počátku svého spisu *Peri herméneias* Aristotelés píše:

„Nejprve je třeba stanovit, co je jméno a co sloveso, potom, co je zápor a klad a co soud a řeč. [...] Jméno je hlas, mající význam podle dohody bez časového určení, jehož žádná část nemá význam. [...] Sloveso je slovo, které spoluznačí čas, jehož žádná část nemá samostatný význam a jež je vždy označením toho, co se vypovídá o jiném. [...] Jména nebo slovesa o sobě nazvěme výrazy, ježto není možno o někom říci, kdo takovýmto způsobem svým hlasem něco vyjadřuje, že vypovídá, ať už je to odpověď na něčí otázku anebo vlastní vyjádření.“
(Aristoteles 1959: 25–27)

Pojmy *onoma* (jméno) a *rhéma* (sloveso) Aristotelés přebírá od Platóna (427–347 př. n. l.). Aristotelés nerozlišuje mezi logickou strukturou určitého soudu a jazykovou strukturou věty či výpovědi. Pojmům *onoma* a *rhéma* tak u něj do značné míry odpovídají pojmy *hypokeimenon* a *katégorúmenon*, představené ve spisu *Katégoriai* ze souboru *Organon*. *Hypokeimenon* představuje substanci, o níž se cosi vypovídá, tedy PODMĚT. *Katégorúmenon* pak představuje to, co se o podmětu vypovídá, tedy PŘÍSUDEK. Je však také zřejmé, že obě dvojice u Aristotela, tedy *onoma/hypokeimenon* a *rhéma/katégorúmenon*, je potřeba v dnešním pojetí vztáhnout k TÉMATU a RÉMATU, tedy prvkům informační struktury, spíše než k prvkům struktury syntaktické.

Do gramatické analýzy jazyka (řeckého) byly Aristotelovy pojmy vnese-ny stoickou školou. Stoikové označovali PŘÍSUDEK jako *katégoréma*. Přestože přísudek může tvořit větu (*lekton*) sám o sobě, rozlišovali větu „úplnou“ – *lekton autoteles* a větu „neúplnou“ – *lekton ellipes* podle toho, zda je explicitně verbalizován *hypokeimenon*. U jména, jež vyjadřuje *hypokeimenon*, se dále rozlišovaly pády, *ptóseis* – nominativní pád byl označován jako *onoma*, případně *ptósis orthé*, ostatní pády pak jako *ptóseis plagiai*.³ Určení pádů se přitom odvíjelo od tvaru koncovky jména. Podle pádu jména vyjadřujícího *hypokeimenon* se pak u přísudku *katégoréma* rozlišovala slovesná kongruence, *symbama* (jméno v pádu nominativ), a rekce, *parasymbama* (jméno

v „nepřímém pádu“ *oblique*).⁴ Morfologické vyjádření kategorií ČÍSLO či OSOBA se na kongruenci nepodílí.

Přestože stoikové rozlišovali pádovou morfologii jmen, kategorie *hypokeimenon* byla určena ryze na základě logického vztahu mezi jménem a slovesem, bez ohledu na formální pádové vyjádření. *Hypokeimenon* zde tedy nelze považovat za PODMĚT jako gramatickou kategorii, což ovšem souvisí také s neostrou hranicí mezi gramatikou a logikou v rámci stoických analýz. Syntax tak byla vnímána pouze jako jedna z rovin logiky.

2.2 Pánini a indická gramatika

Ani ve starých indických gramatikách nenajdeme PODMĚT jako kategorii ryze syntaktickou. Pánini (cca 5.–4. stol. př. n. l.) dával prakticky veškeré gramatické jevy do souvislostí s morfologií. V jeho gramatice sanskrtu se syntaktických jevů nejvíce týká koncept zvaný *kāraka*. Ten se blíží konceptu pádu (*casus*) v řeckých a římských gramatikách, není však spojován s tvary jmenných koncovek, nýbrž je určován čistě sémanticky. Odpovídá tedy přibližně kategorii sémantických rolí v moderní lingvistice.⁵ Formálním pádům v Pániniho gramatice odpovídá koncept *vibhakti*. *Vibhakti* je potom morfologickým projevem *kāraka*.

Pánini rozlišoval sedm takovýchto pádů. Za jádro věty považoval sloveso, jehož význam bývá doplňován vybranými *kāraka*. Substantiva (nesoucí daný pád) jsou zde nicméně vnímána jako modifikátory, tedy na stejné úrovni jako příslovečná určení.⁶ Sémantický KONATEL či OBJEKT nejsou kladeňy do souvislostí se syntaktickými rolemi PODMĚTU či PŘEDMĚTU, tyto syntaktické role staroindická gramatika neznala, respektive pro jejich rozlišování neviděla důvod. *Kāraka*, jež má se slovesem nejužší vztah, může být různé, v závislosti na slovesném tvaru. Důležitější než morfologické vyjádření na substantivu je vyjádření *kāraka* v rámci slovesa. Podle Pániniho nejméně příznakový („první“) pád, tj. nominativ, nesouvisí s *kāraka*. Slovesné rody (aktivní, pasivní, kauzativní...) nejsou dány syntaxí, nýbrž jsou čistě morfologicky derivovány slovesným kořenem.

Macumoto (1991: 9) poukazuje na to, že na základní slovosled sanskrtu se slovesem na konci věty není vhodné nahlížet, jako by byl dán funkčně syntaktickým vymezením (tj. např. Chomským definovanou frázovou strukturou). Proto také nevzniká potřeba zavádět **PODMĚT** a **PŘEDMĚT** jako syntaktické funkce. Absence těchto syntaktických pojmů v Pániniho gramatice je tedy především důsledkem povahy struktury jazyka, jenž je objektem popisu.

2.3 Arabská gramatika

Islámská kultura, jejíž rozkvět lze pozorovat především od 8. do 10. století, dala vzniknout pozoruhodným gramatikám arabského jazyka. Arabští gramatikové počínaje Sibawajhim (cca 750 – cca 793)⁷ členili věty v arabštině na „jmenné“ a „slovesné“ podle toho, zda věta začíná substantivním, či slovesným výrazem. Jmenné věty sestávají z úvodního výrazu, zvaného *mubtada'* (případně *ibtidā'*), „počáteční slovo“, a z rematické části zvané *ħabar*, „komentář, (nová) zpráva“. *ħabar* může být tvořen konstrukcemi jmennými, adjektivními či konstrukcemi s předložkou (k nimž určité jazykovědné přístupy odkazují jako k „předložkovým frázím“). Může však být tvořen také samotnými jmennými či slovesnými větami. Slovesné věty pak začínají většinou slovesem, po němž následují předložkové konstrukce či pádově označená substantiva. Pády, jež se váží ke slovesu, jsou v arabštině pouze dva. Jsou vyjádřeny koncovkami *-u* (pád *raf'*) a *-a* (pád *našb*).⁸ První má funkce podobné funkcím nominativu v evropských jazycích, druhý se pak podobá akuzativu, případně nepřímému pádu. Oba takto pojímané pády přitom vykazují charakteristiky pádů gramatických (strukturních), spíše než sémantických (lexikálních).⁹ Pád *raf'* je, podobně jako nominativ v evropských jazycích, morfologicky bezpříznakový. Ve jmenných větách je prvek *mubtada'* označen tímto pádem, ve slovesných větách s aktivním slovesem označuje sémantického KONATELE – *fā'il*. Nutno podotknout, že k substantivům opatřeným pády se v arabských gramatikách, podobně jako v Pániniho indické gramatice, přistupuje jako ke slovesným modifikátorům,

neboť všechna jsou podřízena slovesnému modálnímu elementu (jenž plní funkci řídicího prvku, zvaného *āmīl*¹⁰).

Je patrné, že klasifikace výrazů ve jmenných větách se u arabských gramatiků odehrávala na rovině informační struktury, tedy nikoliv z hlediska formálně syntaktických vztahů. Zavádění kategorií z hlediska vztahů logických, jako v případě řeckých gramatiků, lze pozorovat u al-Fārābīho, jenž pro aristotelské *hypokeimenon* zavádí kategorii *mawḏūʿ* a pro *katégorúmenon* pojem *maḥmūl* (Versteegh 1997: 90). Kategorie *mubtadaʿ* a *mawḏūʿ* však v každém případě zůstávají oddělené a na sobě nezávislé. Rovněž zůstávají oddělené kategorie *mubtadaʿ* a *fāʿil*, tedy v našem dnešním pojetí TÉMA (jako prvek informační struktury) a KONATEL (jako sémantická role jmenného doplnění slovesa).

V tomto kontextu je pozoruhodné, jak výrazně se dělení vět v tradiční arabské gramatice podobá klasifikaci vět v japonštině u některých moderních japonských lingvistů. Arabské jmenné věty v podstatě přesně odpovídají tzv. tematické větne stavbě daisecukóbun 題説構文 v teorii Seidži Koikeho (např. Koike 2010, viz též 3.2.4). Slovesné věty pak odpovídají tzv. rematické větne stavbě džodzucukóbun 叙述構文 tamtéž. Za výrazný rozdíl zde lze považovat skutečnost, že v arabštině dochází k morfologické kongruenci prvku *mubtadaʿ* se slovesem (ovšem nikoliv ke kongruenci daného slovesa s prvkem *fāʿil*) ve jmenných větách, zatímco v japonštině se morfologická kongruence neprojevuje.

Řecké, indické i arabské přístupy k jazyku shodně postrádají kategorii PODMĚT, přinejmenším v tom smyslu, jak ji chápe moderní jazykověda. V krátkém historickém exkurzu se tedy nyní přesuneme k evropským gramatikám středověku a období následujících.

2.4 Vývoj konceptu PODMĚT v post-antickém evropském prostředí

V západoevropském středověkém kontextu vystupuje do popředí jako nejvýznamnější proud *grammatica speculativa* – spekulativní gramatika, která zaznamenala největší rozkvet od konce 13. století (Harris a Taylor 1997: 75). Její představitelé, kteří se sdružovali především v kruzích pařížské uni-

verzity (centra tehdejší scholastiky), lze opět klasifikovat spíše jako filozofy než jako gramatiky a v návaznosti na cíle jejich zkoumání se pro ně vžilo označení *modistae*, modisté. Ve svém přístupu k jazyku do značné míry vycházeli z Aristotela a jiných antických myslitelů (např. z Donata či Prisciana), zahrnuli však do něj též křesťanské vidění světa. Lze také říci, že kladli mnohem větší důraz na gramatiku (oproti logice), neboť právě jazyk pokládali za „zrcadlo“ (*speculum*) Bohem stvořeného světa v lidské mysli.

K logickým pojmům *subjectum* a *praedicatum* (v podstatě latinským překladům řeckého *hypokeimenon* a *katégorúmenon*), v té době již ustáleným, byly paralelně postaveny pojmy *suppositum* a *appositum*, které ve spekulativní gramatice odpovídaly gramatickým vztahům podmětu a přísudku (Macumoto 1991: 18). Jak jsme však nastínili v oddíle 2.1, antické pojetí větné stavby se spíše než od formálně syntaktických vztahů odráželo od informační struktury. Byli to pak právě modisté, kdo v tomto ohledu přišel s inovací.

„Věz, že onen [jazykový] útvar sestává ze dvou částí, totiž z části *suppositum* a části *appositum*. *Suppositum* je to, o čem hovoříme; v dialektice [tj. logice] se tomu říká *subjectum*. *Appositum* je to, co o předchozím říkáme; v dialektice se to nazývá *praedicatum*. A věz, že cokoliv předchází hlavnímu slovesu nebo se dá chápat jako předcházející, je *suppositum*, zatímco hlavní sloveso se vším, co za ním následuje, je *appositum*.“ (Johannes Januensis de Balbis z Janova, *Summa grammaticalís quae vocatur Catholicon*)

Jak je patrné, v pojetí spekulativní gramatiky nejenže PODMĚT a PŘÍSUDEK (*suppositum* a *appositum*) figurují jako kategorie odlišované od logických (dialektických) konceptů *subjectum* a *praedicatum*, ale důležitou roli zde hraje také pořadí obou prvků v lineárním slovosledu věty.

Modisté dále zavedli pojmy *constructio* a *dependentia*. První z nich odkazoval k syntaktické konstrukci, druhý ke vztahům závislosti. Podle Tomáše z Erfurtu, autora spisu *Tractatus de modis significandi seu Grammatica Speculativa* a jednoho z hlavních představitelů spekulativní gramatiky, je každá syntaktická konstrukce (*constructio*) složena ze dvou prvků (*constructibilia*),

jimiž jsou *dependens* – prvek, jenž vytváří závislostní vztah, a *terminans* – prvek, skrze nějž se daný závislostní vztah stává uceleným a uzavřeným.¹¹ V konstrukcích se slovesem je pak třeba rozlišovat tzv. *principium*, kdy *terminans* odpovídá *supposito*, a tzv. *terminus*, kdy *terminans* odpovídá prvku slovesu postponovanému.¹² Na jmenné fráze, které předcházejí a následují sloveso (tedy *principium* a *terminus*), se tedy pohlíží jako na výrazy v syntakticky odlišných vztazích. Ty ve své podstatě odpovídají dnešnímu chápání kategorií PODMĚT a PŘEDMĚT v tranzitivních konstrukcích.¹³ Tímto způsobem nacházíme konečně u středověkých modistů PODMĚT jako syntaktickou kategorii.

Je vhodné poukázat na skutečnost, že morfologicky bohatý systém pádů latiny byl v rámci spekulativní gramatiky vnímán velmi formálně, bez ohledu na vnitřní pádovou sémantiku a v podstatě jako povrchová realizace syntaktických vztahů, jež byly pokládány za klíčové. Podmět (*suppositum/principium*) nebyl vázán pouze na jeden konkrétní morfologický pád. Podobně i předmět (*obliquus/terminus*) mohl být pádově realizován různě, aniž by této morfologické rozmanitosti byla věnována nějaká zásadní pozornost. Ve vztahu k základním syntaktickým jevům (*suppositum* vs. *obliquum*, *constructio intransitiva* vs. *constructio transitiva*) byly pády vnímány jako jev druhořadý.

Aristotelské pojetí logické struktury věty s podmětem a přísudkem (*hypokeimenon* a *katégorúmenon*, respektive *subjectum* a *praedicatum*) jako nutnými složkami v daném pořadí si udrželo svůj výsadní status v evropském intelektuálním prostředí i v obdobích následujících. Gramatická struktura byla již vnímána jako odraz logických kategorií v lidské mysli. Ty byly poté vztahovány k „objektivní“ skutečnosti mimojazykového světa. Takovéto pojetí bylo příznačné především pro novověký descartesovský racionalismus, jenž svoji pozornost dále zaměřil na ontologickou opozici subjektu a objektu. Lze však říci, že výraznou zásluhu na něm měla podoba historického vývoje evropských jazyků, především pak jazyků západoevropských. V nich dochází kromě ustálení základního slovosledu s tématem na iniciální pozici¹⁴ také k úpadku jmenné (u některých jazyků pak i slovesné) flexe a tím k výrazné gramatikalizaci podmětu ve větných strukturách. Úpadek jmen-

né flexe se projevuje mj. u konstrukcí s vjemovými či smyslovými predikativy. Sémantická role SUBJEKT (v tomto případě spíše proživatel než konatel) přestává být morfologicky vázána na dativ či akuzativ (respektive *oblique*) a ustaluje se v iniciální pozici v nominativu.¹⁵ Gramatikalizace podmětu ve větné struktuře pak ve výsledku představuje také velkou míru nevypustitelnosti, která se projevuje např. přítomností tzv. expletiva (*dummy subject*) v některých konstrukcích.¹⁶

Výše zmíněné proměny gramatických struktur se kromě latiny týkaly především angličtiny, francouzštiny, němčiny, románštiny, nizozemštiny a také skandinávských jazyků. Angličtina, francouzština a němčina přitom tvoří skupinu, která podle amerického lingvisty Benjamina Lee Whorfa (1939: 138) reprezentuje tzv. Standardní průměrnou evropštinu (SAE – *Standard Average European*). Skutečnost, že právě jazyky typu SAE byly pokládány za v jistém ohledu výchozí při analýze gramatické struktury přírodních jazyků, zjevně přispěla k vnímání vztahu podmětu a přísudku jako nezbytného a základního vztahu větné stavby. Tento postoj v mnoha ohledech přetrvával i v moderních lingvistických teoriích.

Cílem oddílů 2.1–2.4 bylo stručně nastínit historický vývoj konceptu PODMĚT jako gramatické kategorie. Poukázali jsme na to, že v antických úvahách o jazyce tato kategorie nefigurovala, a to především v důsledku struktury jazyků, jež byly objektem zkoumání v daném kulturním prostředí. Vznik kategorie PODMĚT je vázán na západoevropský prostor a je nutno jej vnímat v souvislosti se specifickými historickými změnami ve struktuře vybraného okruhu vzájemně se ovlivňujících jazyků. Politický a ideologický kapitál západoevropského kulturního kontextu pak přispěl k (v jistém ohledu eurocentrickému) pojetí PODMĚTU jako univerzální jazykové kategorie v moderní jazykovědě. Specifické postavení si PODMĚT udržuje i v současnosti. Následující oddíl představí reprezentativní přístupy k PODMĚTU v současném obecně jazykovědném prostředí.

2.5 Pojetí konceptu PODMĚT v současné jazykovědě

Současná jazykověda představuje především komplexní a velmi různorodou mozaiku přístupů k řečovým jevům, což zásadním způsobem znesnadňuje uchopení abstraktních kategorií typu PODMĚT jednotným a vyčerpávajícím způsobem. Klíčové filozofické závazky a teoreticko-metodologická východiska, která mohou mít zásadní vliv na podobu popisného aparátu, stručně představíme ve 4. kapitole. V tomto oddíle se pokusím přiblížit některá současná pojetí podmětu jako gramatické kategorie s vědomím, že výklad je nutně funkčně selektivní, a nečiní si tedy nároky na plné postihuování této problematiky, což ostatně není ani cílem naší knihy.

Lze říci, že PODMĚT je v současnosti objektem především dvou oblastí lingvistického výzkumu. Tou první je **syntax** (ať již z formalistické či funkcionalistické perspektivy), neboť k podmětu se nejčastěji přistupuje jako k prvku větné stavby. Neexistuje jasná shoda v otázce, zda podmět brát jako syntaktický vztah, či zda na něj nenahlížet spíše jako na funkci určitého výrazu. Pojetí VĚTY jako maximální jednotky jazykového systému však dostatečně ukotvuje pozornost ve vztahu k PODMĚTU právě na rovině větných syntaktických analýz. Druhou oblastí, která se otázkou podmětu intenzivněji zabývá, je **lingvistická typologie**. PODMĚT jako specifická kategorie větné stavby totiž vykazuje poměrně různorodé formální charakteristiky v závislosti na typu jazyka. Právě syntetický popis těchto charakteristik bývá východiskem pro určení jazykových skupin na základě syntaktického typu. Syntaktické a typologické přístupy k PODMĚTU se tímto způsobem stýkají a navzájem prolínají.

Falk (2006: 6) představuje z perspektivy lexikální funkční gramatiky následující přehled vlastností PODMĚTU, jež si v jeho pojetí činí nárok na univerzální platnost. Zdůrazňuje však, že neexistuje žádný důvod k tomu, aby jeden jediný prvek ve větě vykazoval všechny tyto vlastnosti:

- (1) a. agentivní aktant v aktivním rodě
- b. aktant, jenž je nejnáchylnější k zamlčení/vyprázdnění
- c. adresát imperativu

- d. anaforická prominence¹⁷
- e. systémy *switch-reference*¹⁸
- f. sdílený aktant v souřadných větách
- g. ovládaný aktant (PRO)¹⁹
- h. *raising*²⁰
- i. extrakční vlastnosti²¹
- j. povinný prvek²²
- k. „externí“ strukturní pozice
- l. určitost nebo široký dosah
- m. téma promluvy

Z výčtu je patrné nejen to, že mnohé charakteristiky jsou přímo vázány na konkrétní lingvistickou teorii či model, ale také to, že některé charakteristiky přesahují hranice syntaxe v úzkém slova smyslu a zasahují do rovin, jež jsou v některých přístupech vnímány odděleně (např. jako rovina sémantická, pragmatická apod.). I to je důvodem, proč je jedním z populárních přístupů k PODMĚTU víceúrovňová větná analýza.

2.5.1 PODMĚT v rámci víceúrovňové analýzy věty

Jošihiko Ikegami (2007: 268) poukazuje na skutečnost, že „v tradiční lingvistice často docházelo k rozlišování dvou druhů podmětu, tzv. <gramatického podmětu> (文法上の主語 bunpódzén o s u g o) a <psychologického podmětu> (心理的な主語 sinritekina s u g o).“ Podobně uvažoval již o několik desetiletí dříve Noam Chomsky:

„Na řadu souvisejících problémů bylo poukázáno v rozsáhlých diskusích o rozlišování mezi „gramatickým“ podmětem a přísudkem věty a jejím „logickým“ či „psychologickým“ podmětem a predikátem.“ (Chomsky 1965: 163)

Chomsky podobně jako Ikegami rozlišuje dva druhy podmětu, přičemž v Chomského pojetí „logický podmět“ patrně odpovídá témuž konceptu jako „psychologický podmět“. Poněkud nejednotně s atributy „logický“ a „psychologický“ zacházeli již autoři jako Georg von der Gabelentz,